

SZABÓ ERVIN ÉS LUKÁCS GYÖRGY
KULTURA-FELFOGÁSÁRÓL

Szabó Ervin és Lukács György századeleji személyes és szellemi kapcsolatainál, mindenek előtt, azt kell hangsúlyoznunk, hogy mint zseniális gondolkodók és alkotó lángelmék - a hazai és nemzetközi valóságra támaszkodva, a nagy elődökhöz és kortársakhoz kapcsolódva - önerőből, szuverén módon építették ki eszme-rendszerüket, a mozgásban lévő társadalmi életet tükröző és arra visszható teoretikus koncepcióikat. Mégsem lehet azonban egyszerűen átsiklani azon a tényen, hogy a közöttük lévő nyolc év különbség ellenére Szabó Ervin és Lukács György lényegében nemzedéktársak voltak a század első két évtizedében.

Lukács György több ízben, bár meglehetősen szűkszavuan vallott, nyilatkozott Szabó Ervinhez fűződő személyes kapcsolatairól, bizonyos szellemi rokonságáról, amely természetesen e subjektív vallomások nélkül is vitathatatlanul jelen van és a figyelmes szemlélő számára feltűnik Lukács György életművében. Mint a leg-részletesebb és legbizonyítóbb erejű dokumentumot, - mely egyébként elég kevésbé ismert még szélesebb értelmiségi körökben is - idézzük Lukács Györgynek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Igazgatóságához írt levelét:

"Részben a körülmények, de valószínűleg elsősorban karakterem akkori fejlettségi foka idézték elő, hogy azzal a három

idősebb kortársammal, akinek személyisége és műve legdöntőbben hatott fejlődésekre, alig alakult ki személyes kapcsolat. Vonatkozik ez Ady Endrére, Bartók Bélára és Szabó Ervinre. Szabó Ervint a Társadalomtudományi Társaságban ismertem meg. Persze ez az ismerettség abból állott, hogy én tiszteltem őt, és ő természetesen, különösen eleinte, alig vett tudomást létezéséről. Néha a Társaság ülésein találkoztunk, néha priváthelyeken (egyszer az ő lakásán is), legtöbbször a Fővárosi Könyvtárban, ahol bibliográfiai tanácskérés végett kerestem fel. A dolog természeténél fogva első-sorban szocialista irodalomról volt szó. Ez iránti érdeklődésem meglehetősen korai, és főleg a modern drámáról írott könyvem előkészítése és megírása vezetett oda, hogy Marx műveit tanulmányozzam. Itt a Szabó Ervin-féle válogatott kiadásnak fontos szerepe van, hiszen ezen keresztül került kezembe a "Gothai program bírálata". Megpróbáltam a kortárs szociáldemokrata teoretikusokat is olvasni, de Kautsky egyenesen visszataszító benyomást tett rám és akkoriban sem Plechanov, sem Mehring nem inspirált. Szabó Ervin, akihez tanácsért fordultam, hogy ebből a problémakörből még mit olvassak, a francia szindikalistákat ajánlotta nekem. Itt megemlítette Sorelt is, persze, bizonyos szkeptikus fenntartásokkal. Az én szellemi fejlődésekre azonban éppen neki volt a legnagyobb hatása. Pozitíven, amennyiben fokozta ellenszenvemet a marxista elmélet minden revíziós vagy opportunistá interpretációjával szemben, negatívan, amennyiben a pusztán közvetlen osztályharcot mitizáló pártfelfogás eluralkodott elméleti beállítottságomon. (Még 1919-ben az "Egység okmányában" közölt cikkem is ezt az irányzatot juttatja kifejezésre.)

Közelebbi viszony köztünk később sem alakult ki. Csak annyit említhetek, hogy Szabó Ervin 1915-ben vagy 16-ban egyszer meghívott Babits Mihállyal, Balázs Bélával és Gábor Andorral együtt, hogy a magyar írók esetleges háboruellenes fellépéséről tanácskozzunk. Az összejevetelnek nem volt folytatása. 1917-18-ban néhányszor összejeöttünk, hogy az akkor alakult Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának működését összhangba hozzuk a Társadalomtudományi Társaság párhuzamos rendezvényeivel. Szabó Ervin törekvéseit bizonyos rokonszenvennel kísérte." (Szabó Ervin 1877-1918. Szerk.: Remete László, Bp. FSZEK kiad. 1968. 327-328. old.)

A korabeli európai és magyar kultúra legjavát már középis-
kolás és egyetemi diákévei alatt elsajátító Szabó Ervin főként az
orosz forradalmi szocialista mozgalom példájára, egy kis forra-
dalmár kör élén megteremti a magyar szocialista diák- és ifjusági
mozgalmat, amely egyik legfontosabb előrehajtója, előkészítője és
élgárdája lett a 18-19-es magyar polgári és szocialista forradal-
moknak. A 19. századvégi hagyományokra támaszkodva kifejleszti
és évekig igen magas szellemi színvonalon tartja a magyar tuda-
mányos igényű, forradalmi szocialista, marxista publicisztikát,
elsősorban a Népszavában mint annak főmunkatársa 1899 és 1904
között. Ezzel párhuzamosan ugyanezt teszi a legkülönbözőbb párt-
kiadványokkal (röplapok, röpiratok, naptárak, emléklapok, szép-
irodalmi művek stb.). Lerakja a modern munkásképzés és munkás-
művelődés tartalmi-intézményi-szervezeti alapjait. Bábáskodik a
magyar szocialista képzőművészet, szépirodalom és népi színház
születésénél. Első kezdeményező egyénisége a magyar marxista

művészet- és irodalomkritikának. Európai színvonalra emeli és azon műveli a magyar könyvtárügyet és könyvtártudományt. Előbb bírálója, majd nagy tudományos tekintélyénél fogva egyik szerkesztője a Huszadik Század című radikális folyóiratnak, rendszeres cikkírója a századeleji haladó folyóiratok egész sorának (Közgazdasági Szemle, Magyar Könyvszemle, Munka szemléje, Népmivvelés, Városi Szemle, és azonkívül német, osztrák, francia, olasz szocialista folyóiratoknak stb.) . Központi szerepet játszik a Társadalomtudományi Társaság balratorlódásában, s mint alelnök annak vezetésében. Rendszeres, nemzetközi figyelmet keltő marxista szereplője és vezető egyénisége a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei Kör nagy és széles értelmiségi közvéleményt megmozgató vitáinak (A társadalmi fejlődés irányai, Természet és társadalom, A közoktatás reformja, Irodalom és társadalom, Konzervatív és progresszív idealizmus, A háboru és tartós béke stb.). Több mint kétéves, súlyos betegség után a halál torkából már ekkor alig menekülő Szabó Ervin egyik éiharcosa az 1907-es pécsi szabadoktatási kongresszus haladó résztvevőinek és vitázóinak. A századeleji haladó pedagógiai kezdeményezést, a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumot könyvtári munkájával és pedagógiai-szociológiai tanácsalval segíti. Háttérből segíti létrehozni a Galilei Kört és annak baloldalát állandóan irányítja. S még mindig nem említettük hatalmas, szerteágazó politikai és szervező tevékenységét, valamint a történelemre, filozófiára, szociológiára, közgazdaságtanra, művelődéstudományra, esztétikára, etikára stb. kiterjedő tudományos munkásságát. Ennek részletezésétől itt most el is tekintünk, s inkább összefoglal-

lőan azt állapítjuk meg, hogy Szabó Ervin mindenki másnál előbb és nagyobb-szabásuan lerakta a magyarországi szocialista kultúra gyakorlati és elméleti alapjait, s ezzel valóságos kulturális forradalmat kezdeményezett és sajnos túl rövid idő alatt kihunytt életében részben meg is valósított. Mindezért érte élete végén az a nagy megtiszteltetés, hogy a legnagyobb európai és bolsevik marxisták társaságában 1918 nyarán a szovjet Társadalomtudományok Szocialista Akadémiája társadalmi-történeti osztályának tagjává választották.

Ebből a hatalmas életműből próbáljuk meg most kiemelni Szabó Ervin kulturafelfogásának néhány fontos vonatkozását, mozzanatát. A művészet és szocializmus valamint a szabadság problémáját vizsgáló egészen korai, 1901-ből származó cikkében Szabó Ervin már felvázolja kulturafelfogásának egyik lényeges aspektusát. Közvetlenül Marx egyik Tőké-ben található gondolatához kapcsolódik, de azt eredeti módon továbbfejleszti. Marx azon megállapítását, hogy "ahol a szükségszerűség birodalma végződik, ott kezdődik az emberi erőlkifejtés mint öncél, a szabadság valódi hazája, amelynek azonban kizárólagos termőtalaja a szükségszerűség ama birodalma", Szabó Ervin úgy értelmezi, hogy az anyagi szükségletek kielégítése, vagyis a marxi "szükségletek birodalma" az az alap, amelyen az emberiség magasabb szellemi-kulturális törekvései érvényesülhetnek. Nagyon fontos és izgalmas, a szocialista társadalomépítés mai körülményei között is rendkívül aktuális irányban viszi tovább ezt a gondolatot, amikor megállapítja: ha az anyagi szükségletek ki vannak elégítve, magasabb élvezetek utáni

vágy támad az emberben, amely szintén kielégítést keres. Az ember nem elégszik meg étellel, itallal, lakással, ruházattal, szóval az élet fenntartásához szükséges javakkal, hanem ha ezeket megszerzte, testi és szellemi erőinek magasabb kulturális kifejtésére törekszik. A szocialisták tehát, mondja Szabó Ervin, ezért hirdetik, hogy az embernek először anyagi szükségleteit kell kielégítenie, mert ha ez sikerült, a magasabb, a szellemi szükségletekért való vágy feltámad még a szellemileg legszegényebben is. A szocialisták a lehetséges legnagyobb szabadságot akarják gazdasági téren, hogy a szellem, a kultúra is szabad lehessen. Olyan társadalmi szervezetet fognak létrehozni, amelyben még a szükséges gazdasági javak előállítására is oly könnyű lesz, hogy a kényszert, amely ezeknek megszerzése mögött van, alig lehet majd érezni. Persze Szabó Ervin látja, hogy ettől a korszaktól még nagyon messze vagyunk. Egy későbbi, 1904-ben a szocializmusról tartott előadásában, amely azután nyomtatásban is megjelent, Szabó Ervin elmélyíti és szélesebb történeti alapon nyugvó kultúra és szabadság-elméletté szélesíti ki korábbi gondolatait. Ezt érdemes teljes terjedelmében is idézni:

"Az emberi kultúra fejlődése azt mutatja, hogy azon mértékben, amint a társadalmi összeműködés a társadalomban élő emberek minél nagyobb része tisztán vegetatív szükségleteinek kielégítését biztosította, az illető társadalom emberei munkaerejük, tehetségük, alkotáskedvük annál nagyobb részét fordították szellemi javak termelésére, a szellemi kultúra kiépítésére. Minél könnyebb volt az embereknek harca az állati létért (evésért, ivásért,

ruházkodásért stb.) és minél több ember volt felszabadítva a tisztán vegetatív életműködések kényszere alól, a társadalomban lévő energiák annál inkább kerestek alkalmazást a politikai, a tudományos, a művészi, az irodalmi produkcióban és a tudomány, a művészet, az irodalom termékeinek élvezésében. Vagyis az emberek szabadság-eszménye annál inkább terelődött a szellemi térre, - gondolkodásuk, idejük, munkaerejük minél kisebb részét foglalta le a gazdasági szükségletkielégítés. . . . Meg vagyok győződve, hogy a gazdasági termelőerőknek már mai fejlettsége elegendő arra, hogy tudatos és tervszerű kooperáció mellett az emberiség egészének nemcsak pusztán gazdasági szükségletkielégítését biztosítsa, hanem a gazdasági produkció számára az emberek munkáerejének és idejének oly csekély részét vegye majd igénybe, hogy az energiáknak óriási mennyisége áll majd rendelkezésre a közéleti és a szellemi termelés és fogyasztás számára. . . . És így a szocializmus a szabadságnak s ezzel az emberi boldogságnak végtelen perspektíváját nyitja meg. Összes materiális szükségleteinknek van határunk. A kielégítettség bizonyos fokán túl az anyagi szükségletkielégítésnek semmiféle vágya nem ingerel többé. Ellenben szellemi szükségleteinknek az a természetük, hogy magasságuk arányában differenciálódnak, finomulnak, sokasodnak, mélységben és szélességben terjednek. Végtelenek, határtalanok. Az emberi értelemnek, tettvágyának, akaratnak végtelen érvényesülési tért nyitnak. S ez érvényesülés lehetőségét a szocializmus fogja megadni." (Szabó Ervin Válogatott írásai. Bp. 1958. 166-167. old.)

Szabó Ervin kulturafelfogásának másik figyelemre méltó, bár rész-
kérdése a társadalomtudomány integráns jellegéről, egységéről
vallott nézete. Egy eddig ismeretlen vagy legalábbis nem neki tu-
lajdonított, (igaz, hogy névtelenül írt) 1903-ból származó tanul-
mányában azt igyekszik bizonyítani, hogy az egyes társadalom- sőt
természettudományok mennyire résztudományai a társadalom fej-
lődésének. Hangsúlyozza, hogy minden egyes tudományág az embe-
ri élet, az emberi céltudatos cselekvés egy-egy vonalán megnyil-
vánuló törvényszerűség kutatása. Ez a kutatás feladatát csak úgy
közelítheti meg, ha folytonosan szem előtt tartva az egyetemes tár-
sadalmi fejlődés irányát, az egyes vonalaknak ahhoz való viszonyát
igyekszik megállapítani. Ezt teszi lehetővé a társadalomtudomány,
amely a társadalom fejlődésének, az emberi lét teljességének a
tudománya. A társadalomtudomány ezért szükségképpen integrális
tudomány, azaz kiterjeszkedik az összes emberi működésekre, azok
egyes cél vagy szempont szerint csoportosított részeire is. Ez a
modern szociológiai pozitivizmus jegyeit is bizonyos mértékig ma-
gán hordozó szemlélet Szabó Ervinnél határozott marxista alátá-
masztást és értelmezést kapott, s így a modern tudományelméleti
gondolkodás komplexitásra és szintetikus szemléletre törekvő irá-
nyába mutat.

Könyvtári és kulturpolitikai küzdelmei során Szabó Ervin igen
gyakran érintette a kulturális demokrácia problémáját. Bár ebben a
kérdésben nem fejtett ki részletesebb elméleti koncepciót, de egész
kulturafelfogásából sugárzik az a mély meggyőződése, hogy a kul-
turális intézményekben megengedhetetlen az elit- és tömegkultura

kettősségének alapján álló szemlélet. Hangoztatta: a kulturális intézményeknek a d o l g o z ó népség művelődési szükségleteit kell kielégíteniük, a kulturális szolgáltatásokat a népség m i n d e n osztályára ki kell terjeszteni. Következétesen elutasította azt a fel fogást, hogy vannak a kulturának olyan elemei, amelyek csak a műveltek birtokában lehetnek, s amelyekhez az alsóbb néposztályok, a műveletlenek nem férhetnek hozzá. Tucatjával idézhetnénk ilyen és hasonló megállapításait: "A népkönyvtárak a népé, a munkásságé... A nép könyvtárainak nem lehet más céljuk, minthogy a nép szükségleteit a művelődés és szórakozás iránt szolgálják... nem tennék különbséget az átlagnál magasabb fokú műveltségű olvasóknak, és az egyéb, népnek való olvasmány között. Minden jó könyv való a népnek, amelyet pedig nem olvasna művelt olvasó, az a népnek sem való." (Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. Bp. 1959. 95. old.)

A marxizmus, a történelmi materializmus elveinek megfelelően Szabó Ervin kulturafelfogásában fontos és szerves helye van a kultúra osztálytagozódása felismerésének. Nem fejtí ugyan ki formálisan a "két kultúra"-elvet, de amit ezzel kapcsolatban mond, az félreérthetetlenül ebbe az irányba mutat "Némely kulturpolitikusok és pedagógusok sokat beszélnek egységes, az összes osztályokban egyforma nemzeti műveltségről, mint az egész közoktatásügy céljáról. Mi nem hisszük, hogy ez a törekvés valóra válhatnék. A pedagógusok és politikusok, akik a nemzeti műveltség egységéről beszélnek, célt látnak ott, ahol csak eszköz van. Nem egységes műveltség csinalódik, hanem csak egységes művelődési intézmények." (Uo. 229. old.)

Élete végén az első világháború kulturális tapasztalatai, a polgári "intelligencia csődjét jelző szociológiai megismerések" arra ösztönözték Szabó Ervint, hogy "ujra meghatározza a műveltség fogalmát, és ezzel együtt a műveltség társadalmi funkcióját is". Életművének mintegy elvi summájaként, mélyenszántó és meghatóan szép szavakkal kísérli meg ezt az újrameghatározást, ami tulajdonképpen nem más, mint a klasszikus görög és goethei kultúra-fogalomnak a marxizmus sokoldalú műveltség-eszményével történő termékeny összekapcsolása, messianisztikus értelmezése: "Ám nevezék műveltségnek a tudás bizonyos mennyiségét, az értelem bizonyos kicsiszoltságát, az életigények bizonyos terjedelmét. De a tapasztalatok után senki sem igényelheti, hogy ezeket a tulajdonságokat elegendőnek tartsuk... a műveltség... nem merül ki értelmi tulajdonságokban. Követelményei elsősorban nem is az intellektuális, hanem a morális és szociális szférában vannak. Alapvető tulajdonsága: az ember minden képességének harmóniája. Ami azt jelenti: az értelmi, érzelmi és a cselekvő erők legmagasabb kiképzése és összhangja. ...A lélek teljes harmóniája: ez az igazi műveltség. A tudás, az érzés, az akarás egybeforrása. Megismerni mindent, kiválogatni a legjobbat, hinni benne a szeretet erejével és heroikus elszántsággal megvalósítani belőle minden nap minden lehetőt. - az az eszmény, a lélek kulturája." (Uo. 601-602. old.) A világ megváltoztatására irányuló marxista műveltség-eszmény valóban tartalmazza azt a törekvést, amit műveltségmeghatározásával kapcsolatban még maga Szabó Ervin is kifejezésre juttat Goethe-t idézve: "nem elegendő tudni, alkalmazni is kell, nem elég akarni, cselekedni is kell".

Lukács György a tőle megszokott pontossággal fogalmazott, amikor megállapította magáról, hogy ideológiai, tudományos tevékenységének súlypontját egész alkotó életidejében általános filozófiai problémák tették ki. A filozófiába itt természetesen az esztétikát is beleértette. Noha az egész Lukács-életmű és különösen annak egyes aspektusai még koránt sincsenek tudományosan feltárva és feldolgozva, annyit talán az eddigi irodalom alapján is megállapíthatunk, hogy a kulturfilozófiával, művelődéstudománnyal csak érintőlegesen foglalkozott. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy mindaz, amit ezen a területen alkotott, csekély súlyú és melőzhető. Ellenkezőleg, Lukács Györgyöt a magyar marxista művelődéstudomány nagy megalapozói között kell számontartanunk, és művelődéstudományi gondolatairól is el lehet mondanunk, hogy azok tulmutatnak a magyar valóságon, nemzetközi jelentőséggel bírnak.

Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a kultúra elméleti kérdései a nagy marxista filozófus életpályájának különösen két szakaszában kerülnek homloktérbe: a Tanácsköztársaság és az azt közvetlenül követő évek idején, valamint a felszabadulás utáni félév-tizedben. Mindkét időszaknak alapvető szükséglete, követelménye és feladata volt a szocialista művelődéspolitikai alapelveinek kidolgozása és az értelmiség legjobbjainak a kommunista mozgalomhoz való közelebbhozása, a marxista eszmék számára történő megnyerése. Lukács György ismét joggal és helyesen állapítja meg, hogy az első magyar proletárdiktatura kulturpolitikája - s ez mutatis mutandis érvényes az MKP 1945-1949 közötti kulturpolitikájára is, amelyben szintén vezető szerepet játszott - sikeres "összefogási

kísérlete volt az igazán haladni akaró, a valódi megújódásra törő elemeknek a magyar társadalomban".

Az első időszakra vonatkozóan két kisebb tanulmánya alapján kíséreljük meg bemutatni Lukács György kulturafelfogásának akkori állapotát és színvonalát. Ebben az időszakban Lukács György gondolatvilágára egyidejűleg két fő tendencia volt jellemző: egyfelől a politikai, forradalmi aktivizálódás, messianisztikus hit a kapitalizmus gyors és teljes összeomlásában, a proletárvilágforradalomban, ezzel párhuzamosan a marxizmus elsajátítására való törekvés, másfelől még intenzívebbé válnak korábbi, tisztán idealisztikus és etikai kérdésfeltevésai. A "Régi kultúra és új kultúra" című 1919-es tanulmányában egészen világosan fel lehet ismerni ezt a kettőséget. De a már akkor hatalmas felkészültséggel rendelkező, nagy gondolkodó így is képes fontos művelődéelméleti igazságok kimondására. Ilyet nyújt mindjárt a tanulmány indító gondolata, amely a hegeli dialektika egyik fő ismérvének alkalmazásával jut el egy ma is elfogadható és izgalmasan időszerű következtetéshez. "A társadalom fejlődése egységes folyamat... a fejlődés egy bizonyos fázisa nem folyhat le a társadalom életének egy pontján anélkül, hogy kihatásai az összes ponton érezhetőkké ne válnának. A társadalom fejlődésének ez az egységessége és összefüggése teszi lehetővé azt, hogy ugyanazt a folyamatot hol az egyik, hol a másik társadalmi jelenség szempontjából ragadjuk meg - és mégis mindig ugyanannak a folyamatnak megértéséhez jussunk el. Azért lehet a kulturáról látószólag a többi társadalmi jelenségtől elszigetelten beszélni. Mert ha helyesen ragadjuk meg valamely kor kulturáját, abban

az illető kor ö s s z f e j l ő d é s é n e k gyökerét ragadtuk meg, és ugyanoda érkezünk, mintha a gazdasági viszonyok taglalásából indultunk volna ki." (Történelem és osztálytudat 29. old.) Ebben a tanulmányban világosan kitapintható Szabó Ervin közvetlen hatása is Lukács György művelődéseméleti gondolkodására: "Mik a kultúra fennállásának társadalmi, gazdasági előfeltételei? - teszi fel a kultúra fogalmához elvezető kérdést Lukács György - Ebből a kapcsolatból magától adódik a felelet arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi a kultúra? Röviden összefoglalva: a kultúra fogalma (elentétben a civilizációéval) magába zárja mindazokat az értékes termékeket és tevékenységeket, melyek a közvetlen életfenntartás szempontjából nélkülözhetők. . . .Ha pedig azt kérdezzük: mi a kultúra társadalmi lehetősége, mely társadalmi rend alkalmas a kultúra felvirágoztatására, úgy így kell felelnünk: az a társadalom, amelyben az elsőrendű életszükségletek olyan módon vannak kielégítve, hogy kielégítésük kedvéért nem kell olyan súlyos munkát végezni, mely az életerőket lefoglalná. Melyben tehát szabad energiák állanak a kultúra rendelkezésére." Ez persze nem egészen ugyanaz, mint amit Szabó Ervin mond, hanem egy bizonyos mértékig idealista továbbfejlesztése annak. Szabó Ervin ugyanis nem választotta el emnyire élesen a kultúra anyagi és szellemi oldalait, még kevésbé állította szembe a kulturát a civilizációval. Lukács György helyesen látja már ekkor, hogy a kapitalizmus az egész társadalmat egyetlen nagy piaccá téve, a tőkés munkamegosztás révén a terméket létrehozójától elválasztva és az embert a gép alá rendelve, létalapjaiban támadja meg a kultúra társadalmi lehetőségeit, de ugyancsak

metafizikusan és idealisztikusan tulhajtja a kulturértékek öncéluságát. "A kapitalista korszaknak - írja - minden terméke csakugy, mint minden termelő vagy teremtő energiája, az áru formáját öltötte magára... ez minden kulturára akár cselekvésben, akár alkotások létrehozásában, akár intézményekben nyilvánult légyen is meg, ... pusztítóan kellett hogy hasson... Amint a kultura emberi és társadalmi előfeltétele az ember függetlensége a létfenntartás gondjaitól, erőinek szabad, öncélú kihasználása, ugy mindaz, amit a kultura létrehoz, csak akkor lehet igazán kulturérték, ha önmagában bir értékkel. Mihelyt árujelleget ölt magára... megszűnt ez az öncéluság, megszűnt a kultura lehetősége." (32. old.)

A tanulmány egyik legérdekesebb és legaktuálisabb része a divat és a kultura viszonyát jellemzi a tőkés társadalomban. Lukács György szerint a piacra termelés következtében, ami nélkül a termelés kapitalista forradalmisága elképzelhetetlen volna, egyre inkább a pusztító ujszerűség, a meglepő, a feltűnő elemek jutnak érvényre a termék előállításában, minden tekintet nélkül arra, hogy a termék igazi, belső értéke ezáltal fokozódik-e vagy csökken. A termelés eme forradalmiságának kulturális visszfénye az a jelenség, amit divatnak szoktunk nevezni. Divat és kultura pedig egymást lényegükben kizáró fogalmakat jelölnek. A kapitalista fogyasztás és piac természete hozza magával, hogy bizonyos időközökben új dolgoknak kell létrejönniök, s ez végülis egy iránytalan kapkodáshoz, nagyképu és nagyhangu kontárság eluralkodásához vezet. Milyen termékeny gondolat ez a mai ugynevezett fogyasztói társadalom kulturájának elemzéséhez is!

"A művelődési munka kérdéséhez" című három évvel később írt vitacikkében Lukács György szintén nagyon mai művelődésemleti kérdést feszeget, nevezetesen azt a problémakomplexumot, amit manapság a tudományok interdiszciplinaritásának nevezünk. A téma exponálását Lukács György már érezhetően Lenin legjelentősebb filozófiai műve, a Materializmus és empiriokriticizmus hatása alatt végzi, bár a pozitívizmus megítélésében még erősen kísért nála az az idealista megalapozottságu ellenszenv, ami végeredményben megakadályozta, hogy annak idején a Huszadik Század c. folyóirat gárdájához közelebb kerülhessen. Következtetései azonban messze a jövőbe mutatóak. Mindenek előtt értelmetlennek nyilvánít minden olyan vitát, amelyet egyes tudományos területek közötti prioritásról folytatnak. Ezért a művelődési munka alapjaival és módszereivel kapcsolatban helytelennek tartja azt a szemléletet, amely a marxizmus nevében a társadalmi és történelmi tudományokat a természettudományok elé helyezi. Hiszen minden értelmes ember előtt világos, hogy a proletárdiktatura győzelme és megszilárdulása a természettudomány és a technika újabb virágkorát fogja megnyitni. Lukács György természetesen szükségesnek tartja, hogy a marxizmus, a forradalmi dialektika, a történelmi materializmus szelleme áthassa az összes tudományos területeket. De azt is látja, hogy ez a folyamat még csak a kezdetnél tart. "Még a távoli jövő célja az, hogy az összes tudományt a szabad és szabad közösségben élő ember önmegismerésének nézőpontja egyesítse. Az egyes tudományok feltehetően még sokáig meg fogják őrizni a kapitalista munkamegosztásból és eldologiasodásból, a polgári individualizmusból szár-

mazó elvont elkülönülésüket, specializálódásukat és összefüggés-
nélküliségüket. Egy mindent átfogó totalitás tagjaivá való átalakulá-
suk (amely ekkor a természettudományokat is magába fogja foglalni)
maga is olyan folyamat, amelynek most még csak a kezdeteinél tar-
tunk. ... Éppen mivel ma még nem vagyunk képesek a megismer-
hető tartalmak egészének módszerünkkel való átdolgozására, lega-
lább magát a módszert művelődési munkánk középpontjába kell he-
lyeznünk." (Történelem és osztálytudat 156. old.) Ez a marxiz-
musban, a történelmi materializmusban keletkezése óta immanensen
benne rejlő és - amint láttuk - nálunk már Szabó Ervin által is tudat-
osan képviselt szintetikus, komplex tudomány- és művelődésemé-
leti szemlélet, sajnos, a lukácsi fonalfelvétel és továbbfejlesztés után
nem talált folytatásra. A metafizikus dogmatizmus térhódítása jó-
időre háttérbe szorította az ilyen kérdésfeltevéseket. S az a furcsa
helyzet állt elő, hogy a legutóbbi évtizedben a modern polgári tudomá-
nyfilozófia "vívmányaként" kezdtük átvenni - egyébként helyesen,
csak történelmietlenül - a tudományok interdiszciplinaritásának és
integrálódási tendenciájának az eszméjét.

Talán sikerült érzékeltetnünk, hogy ezek a több mint ötven
évvel ezelőtt, még nem is teljesen marxista nézőpontból keletke-
zett gondolatsorok mennyire nem csupán történeti érdekességgel
bírnak, hanem Lukács György valóban csak zseniálisnak nevezhető,
a szocialista jövőre orientált művelődéseméleti gondolkodásának
ma is figyelemre méltó és érdemes, sőt felhasználható produktumai.

Természetesen még inkább ez a helyzet azokkal a művelődés-
elméleti jellegű munkáival, amelyek később, a felszabadulás utáni

periódusban keletkeztek. Ezeknek egyik legérdekesebb és jellegzetesebb vonása talán az, hogy bennük már a század nagy filozófusának érett marxizmusa nyilatkozik meg, és ennek tükrében variálód-
nak, nyernek részletesebb kifejtést a már évtizedekkel korábban is felvetett művelődéseméleti problémák és vizsgálódási irányok. Lukács György érett, marxista kulturafelfogásának vázlatos és részleges bemutatásához a következő munkáit vehetjük alapul: "Demokrácia és kultúra" (1946), "Lenin és a kultúra" (1946), "A marxista filozófia feladatai az új demokráciában" (1947), "A Magyar Kommunista Párt és a magyar kultúra" (1948), "Az ész trónfosztása" (1952).

Mindenek előtt a kultúra fogalmának teljes mélységű és terjedelmű, ugyanakkor árnyalt, dialektikus marxista-leninista szemlélete és meghatározása tűnik elő ezekben a munkákban. Lukács György szakítva saját korábbi felfogásával is, hangsúlyozza, hogy a marxizmus klasszikusai, különösen Lenin kulturafelfogása nem ismeri el a kultúra és civilizáció polgári ellentétességét, hogy éppen a kultúra és civilizáció elméletben és gyakorlatban összefonódott egysége alkotja az új szocialista kultúra fogalmát. Ugyanakkor azonban arra is figyelmeztet, hogy a nyugati értelmiségben évtizedek óta elterjedt, közkeletű polgári felfogást a kultúra és civilizáció egymás elleni harcáról nem lehet - különösen az imperialista korszakot figyelembe véve - teljesen helytelennek tekinteni. A modern nagykapitalizmusban csakugyan fennáll ez az ellentét, amennyiben a civilizáció, a technika, a modern termelés, sőt a modern tudomány vívmányai harci eszközévé válhatnak a legsötétebb barbárságnak, a kultúra legkonokabb és legveszedelmesebb tagadásának. De hogy ért-

hető a kulturáért aggódók civilizációellenes beállítódása, az még nem jelenti Lukács György szerint, hogy objektíve helyes is. Az objektíve helyes kérdésfeltevés ott kezdődik, ahol az ember nem áll meg a civilizáció mai dinamikájának leírásánál, nem fujja fel ezt a dinamikát a kultúra és civilizáció "örökérvényű" ellentétévé, hanem történelmi konkrétsággal azt kérdi: hogyan, kinek a kezében válhatnak a civilizáció erői kultúraellenesekké? De ez a kérdésfeltevés már a marxizmusé. És a helyes felelet az, hogy a dolgozó nép tényleges hatalma a termelő erők felett az egyedüli biztosítéka az ellentét feloldásának. Ezt hozza létre legmagasabb fokon a szocializmus, mint a demokrácia legfejlettebb formája. (Lukács Gy.: Lenin 149-150. old.) Nagy filozófiatörténeti monográfiájában Lukács György történetileg és részletesen kimutatja a polgári kultúrfilozófia és kulturkritika fejlődésének, mozgásának azt a folyamatát, amelynek során a marxizmussal eleinte rokonszenvező F. Toennies-nél még spontán talajon keletkezett kultúra-civilizáció-ellentétet Spenglerig és Heideggerig bezárólag egy végletesen irracionalista, mitikus koncepcióvá tágitják. Ennek kapcsán ismét leszögezi a marxizmus helyes álláspontját, és egyben megadja saját kultúra-meghatározásának újabb változatát: "Kultúra és civilizáció - helyesen értve - nem is lehetnek ellentétes fogalmak. Hiszen a kultúra átfogja az ember összes tevékenységeit, amelyekkel a természetben, a társadalomban és önmagában túlhaladja saját, eredeti természetes adottságait. (Joggal beszélünk pl. a munka, az emberi magatartás kulturájáról stb.) A civilizáció ellenben az átfogó, periodizáló kifejezés a barbárságból való kilépés utáni történelem

számára, átfogja a kulturát is, de vele együtt az ember egész társadalmi életét."(Az ész trónfosztása Bp. 1956. 461. old.)

A marxista, materialista dialektika fényében sokkal mélyebben, sokoldalubban és árnyaltabban látja Lukács György az anyagi és szellemi kultúra, a gazdaság és kultúra kapcsolatát, általában a kultúra anyagi és társadalmi alapjainak a kérdését. Nyilvánvalóan tuljuttott az anyagi és szellemi kultúra korábbi merev elválasztásán, és a hangsúlyt elsősorban a kultúra két oldalának dialektikus kapcsolatára, kölcsönhatására helyezi. Ugyanakkor óv a gazdasági alap és a kultúra durván mechanikus összekapcsolásától is, amelyből szerinte mindig fatalizmus következik. A gazdaság és kultúra előrehaladásában egyaránt érvényesül az egyenlőtlen fejlődés törvényszerűsége és az ellentmondásos erők kölcsönhatása. A tőkés termelési rendben a törvényben is lefektetett jogegyenlőség alapján elvileg mindenkinek szabad ut nyílik a kulturához. A nemesi kulturát legyőző kapitalizmus elvontan tagadja, hogy egy nemzetben belül két vagy több kultúra lehetséges. De a kapitalista kultúra anyagi alapjai olyanok, hogy a tulnyomó többség nincs és nem is igen kerülhet abba a helyzetbe, hogy az igazi kultúra értékeivel termékeny viszonyba jusson, vagy éppen azokat létrehozza. A kapitalista kulturális valóságból nő ki a fatalista elit- és tömegkultúra elmélet, amely véglegesen lemondani látszik nemcsak a falu és város közti kulturális különbségek, valamint a testi és szellemi munka elkülönülésének felszámolásáról, hanem egyszerűen tagadja azt, hogy minden egészséges ember képes a kultúra alkotására vagy elsajátítására.

Most, amikor a szocialista országokban nem egyszer komoly kulturális személyiségek szkeptikus nyilatkozataiban, de főként a tömegkulturális szórakoztató művészet ideológusainál is felbukkannak bizonyos biológiai, kulturszociológiai és egyéb érvek, amelyek még a szocialista társadalomra is megkísérlik kiterjeszteni a kulturális szintkülönbségek szükségszerűségét, leküzdhetlenségét és megrögzítését hirdető fatalista tömegkultura elméletet, különösen megszivlelendő Lukács György főként Leninre utaló gondolatmenete a kultura minden ember által való elérhetőségéről. A marxizmus-leninizmus elutasítja nemcsak a tömegeket mélységesen megvető nietzschei kulturfilozófiát, hanem a liberális és baloldali polgári értelmiség köreiben is gyakran uralkodó eltömegesedési elméletet, amely a mai polgári kultura válságát azzal magyarázza, hogy a tömegek aktívan bekapcsolódnak a nemzeti életbe. A marxisták ugyanakkor illúziók nélkül tekintik a tömegek szerepét a jelen és a jövő kulturájában. Ezzel kapcsolatban utal Lukács György Lenin ugynevezett "megszokási elméletére". Hangsúlyozza, hogy Lenin viszonya a tömegek jelenkori kulturális színvonalához minden inkább, mint kritikátlan dicsőítés. Ám minden konkrét bírálattal mögött elevenen él benne az a mély meggyőződés, - s ezt nagyon aláhúznánk - hogy nincsen normális ember, aki ne volna képes a kulturához termékeny kapcsolatokat találni.

A kultura lehetősége azonban Lenin számára ott kezdődik, ahol hozzáférhetővé válik, elsajátításának reális, tehát anyagi-társadalmi, szervezeti-intézményi és nem utolsósorban morális-közgondolkodásbeli alapjai mindenki számára biztosítva vannak. Elő-

ször tehát meg kell teremteni azokat a társadalmi és gazdasági alapokat és azokat a kulturális előfeltételeket, amelyek a dolgozó tömegek és a kultúra közötti eddig zárt ajtókat valóban kinyitják. Lenin ezt a problémát rendkívül sokoldaluan és mélyen végiggondolva jutott el a "megszokás" alapvető jelentőségéhez, realista, ugyanakkor mélyen humanista és optimista kultúra-felfogásához. Lenin ugyanis úgy vélte, hogy ha egyszer az emberek, a dolgozó tömegek egész nemzetedékeken át emberhez méltó körülmények között éltek és megszokták azt, ha a gazdasági, társadalmi és politikai életből eltűntek mindazok a körülmények, melyek az osztálytársadalmak kulturális torzulásait létrehozták, akkor felszínre jönnek és a mindennapi élet hatékony mozgóerőivé válnak az emberiség kulturájának eddig felhalmozott legpozitívabb elemei. S így az emberek egyéniségüknek megfelelő mértékben és szinten megkereshetik és végigjárhatják az igaz kulturális értékekhez vezető utat. Csakis ilyen módon alakulhat ki az új szocialista ember típusa, s nem úgy, ahogy az utópista gondolkodók és nevelők elképzelték, hogy előbb meg kell lennie az új embernek, csak aztán lehet új társadalmat teremteni. Vajon ez a felfogás fatalista várakozást jelent-e az új szocialista kultúra és az új ember előállítására? - teszi fel a nagyon is jogos kérdést Lukács György. Válasza tanulságosan egyértelmű: hogy az új szocialista kultúra és ember megvalósuljon, ehhez szivós harc, küzdelem szükséges.

Ennek a harcnak a fő formája és kerete a realiztikus, utópiától és illuzióktól mentes, demokratikus és ugyanakkor határozott, felülről és alulról egyaránt szervezett szocialista kulturpolitika. Ma

is érvényes igazsága van annak a megállapításának, hogy a műveltség polgári privilégiumait, itt maradt vagy ujratermelődött polgári-kispolgári hadállásait, maradványait éppen úgy nem adják fel harc nélkül, mint ahogy a politikai és gazdasági privilégiumokat harc útján kellett felszámolni. A szocialista kulturpolitika, a kulturális osztályharc fő eszköze és módszere a meggyőzés, a kritika, a vita, az ideológiai harc.

Jóllehet a kapitalista társadalomra vonatkoztatja, de nem minden tanulság nélkül való az sem, amit Lukács György a kulturális életben jelentkező két végletről, a hamis arisztokratizmusról és a giccsről mond. E kulturális jelenségek is mélyen a polgári társadalom valóságában gyökereznek. Minden kultúra jellegét az alapját képező társadalmi munkamegosztás határozza meg. A tőkés termelési rendszer szerkezete és munkamegosztása az egyes ember öntudatának még soha nem látott izolálódását hozta létre. A kapitalista munkamegosztás teremtette specializálódás egyrészt az egyes embereket darabolja szét egy-egy társadalmi feladat rész-munkásaivá, másrészt szétszórja a kultúra egészét, láthatatlanná teszi összefüggéseit. A nagy egyetemes kérdések, a kultúra alapkérdései mindjobban háttérbe szorulnak. Objektíve minden általános összefogó probléma létezik és hat, de a kapitalizmus mindennapi életében mindig kevésbé látható. Az ilyen kulturális helyzet egyaránt helytelen végletek két összetartozó pólusát teremti meg: a hamis arisztokratizmust és a giccset, melyek szükségszerűen együtt lépnek fel. Az egyik magas, a másik alacsony színvonalon hozza napfényre az alapvető, társadalmi, világnézeti és kulturális

problémák eltüntét vagy legalábbis elhomályosodását. Mind a kettő a kapitalizmus atomizált embereiből kapja közönségét. A giccs üzletszerűen használja ki, hogy a nagy tömegek elszakadtak az igazi kulturától s a kapitalizmus kulturájakat produkáló üzemei (mozi, nyomda stb.) kényelmes és olcsó profitot húznak e kulturális elmaradottság fenntartásából és továbbfejlesztéséből. Ezen az alapon jött létre a kapitalista kultúra másik helytelen véglete, a hamis arisztokratizmus. Viszonylagos jogosultsága onnan származik, hogy méltán megveti a giccset és annak létrehozóit, azonban harca szükségképpen szűkkörű és a kultúra számára, a nagy emberi tartalmak védelme szempontjából kevésbé termékeny. Ez a két hamis véglet, mint emberi típus, úgy jelentkezik, mint a megalkuvás és a különység összetartozó kettőssége. Az egyik oldalon minden ellenállóképesség hiánya a társadalom kulturára káros irányzataival szemben, a másik oldalon dacos meghátrálás, önmagába huzódás. Az eredmény mindkét oldalon a védtelenség. A kapitalista társadalom kulturális válságának e két jellegzetes tünetét csak a szocialista munkásmozgalom illetve maga a szocialista társadalom tudja megszüntetni. Bár ez nem megy olyan gyorsan, mint ahogy korábban képzeltük - fűzhetnénk hozzá Lukács György mélyenszántó fejtegetéseiseihez.

Befejezésül Lukács György kulturafelfogásának egy másik lényeges vonatkozására szeretnénk még röviden utalni. Lukács Györgyöt zsidó származása, hosszú önkéntes és kényszerű élete, filozófiájának a magyar valóságon messze túlmutató, nemzetközi jellege, a dzsentroid nacionalizmus maradványainak, valamint a népies ideológiának a következetes bírálata stb. miatt szokták az-

zal vádolni, hogy anélkül foglalt állást a magyar nemzet és kultura sorskérdéseiben, hogy azokat illetve a magyar társadalmi-történelmi-kulturális valóságot kellően ismerte volna. Nem feladatunk itt ennek az igazságtalan vádnak a megcáfolása. Pusztán azért említettük, mert amiről még beszélni akarunk, az önmagában is megkérdőjelezi Lukács György és a magyar kultura viszonyának fenti rosszindulatu beállítását. Lukács György egyike volt azoknak a magyar kommunista ideológusoknak és kulturpolitikusoknak, akik a felszabadulás után az elsők között emeltek szót a kiépitendő új magyar demokratikus és szocialista kulturának a magyar népi kultura hagyományaival való szerves összekapcsolása érdekében. Gorkijra utalva kiemeli, hogy minden igazi kultura a népből származik. Magyarországon szerinte különösen közelfekvő a kulturának ilyen népi tartalmakból nőtt megújítása, hiszen a kulturánk igazi csúcspontjai: Petőfi, Ady, József Attila, Bartók amugyis innen származnak. De nemzeti kulturánk fejlődésének jellemző sajátossága, hogy éppen ezeknek a csúcstelenségeknek kellett a legvadabb ellenállással megküzdeniük, hogy aztán durva hamisítások és brutális megcsonkítások segítségével illeszszék be őket a "hagyományos" kulturába. Az új magyar kulturának éppen abban az irányban kell fordulatot elérni, hogy ami eddig magukra utalt lángelmék izolált áttörése volt, az most az összkultura tudatosan ápolat alapjává váljon. Ebből a szempontból kell az egész magyar multat átértékelni, a fennálló kulturális nevelést és az egész művelődéspolitikát átalakítani. A kultura új, demokratikus, szocialista elemeinek szervesen össze kell tehát kapcsolódnia a parasztkultura élő valóságával, a munkáskultura termékeny irányzataival.

Ezeket persze tudatos kritikával tovább kell fejleszteni, lefejtve róluk azt, ami a parasztkulturában szűken provinciális, ami a munkáskulturában cészerű, szektariánus.